

ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫЯ ДАВЕДНІКІ – НАЙКАШТОЎНЕЙШЫ КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ НАБЫТАК НАЦЫ

Кожная нацыянальная мова – унікальная грамадская з’ява: яна самы надзейны і найбольш відавочны фактар самаідэнтыфікацыі нацыі ў сусветнай супольнасці. Агульнавядомымі, базавымі лічацца дзве функцыі мовы: **камунікатыўная** (сродак зносін паміж людзьмі) і **намінатыўная** (забяспечвае пэўнымі назвамі аб’екты, дзеянні, працэсы, уласцівасці і інш.). Філосафы і лінгвісты, апрача гэтых функцый, называюць яшчэ і дадатковыя: функцыю **адлюстравання** (у свядомасці чалавека фіксуецца знешняя рэчаіснасць, навакольны свет); **спазнавальную** (чалавечаспазнанне грунтуецца на ведах); **эмацыянальную** (з дапамогай моўных сродкаў выражаюцца і перадаюцца суразмоўцу розныя пачуцці, думкі); **эстэтычную** (мілагучна выказаная думка, эмацыянальна насычаная інфармацыя, асабліва ў мастацкай творчасці). Выключна важная, на наш погляд, функцыя **захавання і перадачы інфармацыі**, у выніку чаго кожнае новае пакаленне, грунтуючыся на вопыце сваіх папярэднікаў, удасканальвае і развівае яго дасягненні ў матэрыяльнай сферы, культурным і духоўным жыцці грамадства.

Мова, нягледзячы на шматвяковую гісторыю, – невычарпальны аб’ект навуковых даследаванняў і вялікай практычнай значнасці, паколькі пастаянна абнаўляецца, удасканальваецца, актуалізуецца ў адпаведнасці з новымі гістарычнымі рэаліямі. Таму мовазнаўства – навука шматаспектная, а даследчыкі яе, лінгвісты, разнапрофільныя: адны даследуюць фанетычны, гукавы лад мовы, другія – граматычную будову, трэція, лексікалагі, вывучаюць яе слоўнікавы, лексічны склад, а лексікаграфы займаюцца тэорыяй і практыкай складання розных тыпаў слоўнікаў, як уласналінгвістычных, так і энцыклапедычных. У лінгвістычных слоўніках аб’ект даследавання – слова, у энцыклапедычных – прадмет, паняцце, абазначанае словам.

Акадэмічнымі лічацца слоўнікі, якія найбольш поўна фіксуюць і сістэматызуюць слоўнікавы запас, лексічны склад літаратурнай мовы. Распрацоўваюцца яны, як правіла, Інстытутамі мовазнаўства ў поўнай адпаведнасці з зацверджанымі нормама і ўяўляюць сабой шматтомныя выданні. Найбольш поўным на сёння лічыцца *“Глумачальны слоўнік беларускай мовы”* (ТСБМ) у 5 тамах, 6 кнігах (1977 – 1984), у якім з дапамогай апісальных тлумачэнняў-дэфініцый або агульнавядомых слоў-сінонімаў

раскрываюцца лексічныя значэнні 97 935 слоў, а таксама 7120 тэрміналагічных і фразеалагічных словазлучэнняў. Зразумела, у рэестравай частцы пераважаюць вядомыя ўсім беларусам словы, якія выкарыстоўваюцца ў штодзённых зносінах і ўжываюцца ва ўсіх стылях і жанрах сучаснай беларускай літаратурнай мовы. З дапамогай такіх нейтральных слоў афармляецца думка, сэнсава і структурна яна знітоўваецца ў выразы, сказы, тэксты. Разам з тым у даведнік уключаны словы-тэрміны некаторых галін навукі, вытворчасці, культуры, што часта ўжываюцца ў папулярных выданнях і перыядычным друку. Часткова трапілі ў слоўнік асобныя архаізмы, тагачасныя неалагізмы, дыялектныя назвы і экзатызмы. Пяцітомны *“Глумачальны слоўнік беларускай мовы”* выканаў вельмі важную ролю ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы, у прыватнасці садзейнічаў яе нармалізацыі. Разам з трохмільённай картатэкай Інстытута мовазнаўства ТСБМ стаў крыніцай для складання новага аднатомнага істотна палепшанага і удасканаленага *“Глумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы”* (1996, 4-е выд. 2005) пад рэдакцыяй М. Судніка, М. Крыўко.

Для забеспячэння міждзяржаўных і міжнацыянальных зносін у 50 – 60-я гг. XX ст. былі створаны два перакладныя слоўнікі. Пасля значна перапрацаваны і дапоўнены *“Русско-белорусский словарь”* вытрымаў дзевяць выданняў, стаў трохтомным. Ён ахоплівае 110 тыс. слоў у рэестравай частцы і больш за 300 тыс. у перакладной. *“Беларуска-рускі слоўнік”* (2003) – двухтомны, у трэцім выданні змяшчае больш за 110 тыс. слоў і каля 10 тыс. фразеалагічных адзінак.

Такім чынам, як сведчыць кароткая характарыстыка акадэмічных слоўнікаў, лексічны склад беларускай літаратурнай мовы дастаткова сістэматызаваны, пераканаўча і адносна поўна вызначана семантыка кожнага рэестравага слова, даходліва сфармуляваны тлумачэнні іх значэнняў, удала падабраны сінонімы, а ў перакладных слоўніках – неабходныя адэкватныя адпаведнікі, у словах расстаўлены націскі, паказаны граматычныя формы і прыведзены ілюстрацыйны матэрыял, гэта значыць, што слоўнікі здольны забяспечыць паўнакроўныя зносіны на роднай мове ва ўсіх сферах жыццядзейнасці.

Кардынальныя грамадскія змены сусветнага маштабу, унутрыдзяржаўныя пераўтварэнні, новыя міжнародныя кантакты, сучасны наву-

кова-тэхнічны прагрэс выклікалі істотныя змены ў лексічным складзе кожнай нацыянальнай мовы, у тым ліку і беларускай, у прыватнасці, слоўнік папоўніўся новымі ўласнымі намінацыямі, ранейшыя набылі дадатковыя значэнні ці змянілі свой стылістычны статус, з'явілася шмат запазычанняў. Павышэнне адукацыйнага ўзроўню грамадства прыкметна паўплывала нават на сінтаксіс, які значна ўскладняецца ў кніжных стылях літаратурнай мовы і спрашчаецца, прымітывізуецца ў вусных зносінах, у тым ліку і ў сродках масавай інфармацыі. З 1 верасня 2010 г. пачнуць дзейнічаць новыя “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”. Усе пералічаныя акалічнасці вымагаюць ад навукоўцаў стварэння новых акадэмічных тлумачальных і перакладных слоўнікаў з улікам сучасных моўных тэндэнцый і экстралінгвістычных фактараў, што прайшлі праверку часам і паказалі сваю жыццяздольнасць.

Сучасную беларускую літаратурную мову як адну з высокаразвітых еўрапейскіх моў яркава характарызуе той неаспрэчны факт, што беларусы адны з першых ва Усходняй Еўропе на працягу 1969 – 1975 гг. выдалі сваю нацыянальную ўніверсальную “*Беларускую Савецкую Энцыклапедыю*” (БелСЭ) з 12 вялікафарматных тамоў, у якіх падаюцца ў алфавітным парадку 34 409 слоўнікавых артыкулаў, у тым ліку па гісторыі 5087, па іншых грамадскіх навуках 3026, па літаратуры, мове, мастацтве 5863 артыкулы. Каб аспрэчыць памылковае сцвярджэнне, што ў беларускай мове не распрацавана навукова-тэхнічная тэрміналогія, спачніма на лічбу 9738 – гэта тэрміны з фізікі, хіміі, матэматыкі, кібернетыкі, астраноміі, тэхнікі, геалогіі, біялогіі, медыцыны, сельскай гаспадаркі (зразумела, што ў рэестры пераважае толькі неабходная базавая тэрміналогія). Колькасныя паказчыкі дастаткова пераканаўчыя, але не будзем забывацца пра змест слоўнікавых артыкулаў, у якіх дакладна акрэслена тэрыторыя, што засялялася нашым этнасам у розныя гістарычныя перыяды, усебакова характарызуецца змены ў адміністрацыйным падзеле, прыродна-кліматычныя ўмовы, склад насельнікаў і іх заняткі, звычаі, традыцыі, дасягненні ў галіне эканомікі, навукі, тэхнікі, грамадска-палітычным ладзе, узаемаадносін з суседнімі і больш далёкімі дзяржавамі і інш. Больш за 7 тыс. персаналій адлюстроўваюць заслугі навукоўцаў, дзеячаў культуры і мастацтваў, здольных арганізатараў у розных сферах жыцця грамадства.

Апошні, адносна самастойны том БелСЭ ўяўляе сабой даведнік, дзе ўсебакова і падрабязна распрацаваны 23 тэматычныя раздзелы, у якіх асвятляюцца ўсе аспекты жыцця БССР да

апошняй чвэрці XX ст. Усе тамы БелСЭ змяшчаюць 327 каляровых і чорна-белых уклеек, у тым ліку 172 асобныя карты, 500 карт у тэктах, больш чым 12,5 тыс. розных ілюстрацый, мноства графікаў, табліц, схем і іншых дапаможных матэрыялаў. Элементы, важныя для карыстальнікаў энцыклапедыі, – бібліяграфічныя звесткі, якія даюцца ў кожным слоўнікавым артыкуле і дапамагаюць чытачу адшукаць дадатковыя матэрыялы. БелСЭ застаецца выдатным нацыянальным дасягненнем навукі і культуры Беларусі.

Падзеі апошняй чвэрці XX ст. выклікалі неабходнасць стварэння новай “*Беларускай энцыклапедыі*” (БелЭн), выданне якой здзейснена на працягу 1996 – 2006 гг. Засведчым, што гэта не толькі зусім новая энцыклапедыя, але і значна павялічаная па колькасці тамоў і паводле зместу рээстравай часткі, фактычны матэрыял падаецца больш аб'ектыўна і поўна. Стваральнікі БелЭн у 18 тамах змясцілі каля 80 тыс. артыкулаў. З іх каля 35% прысвечаны беларускай тэматыцы. Большасць артыкулаў універсальнай праблематыкі таксама пададзены ў цеснай сувязі з Беларуссю – з яе гісторыяй, эканомікай, навукай, культурай і міжнароднымі дасягненнямі, з яе выдатнымі і знакамітымі дзеячамі. Як і ў папярэднім выданні, апошні том цалкам прысвечаны Рэспубліцы Беларусь, і матэрыялы ў ім размешчаны паводле тэматычнага прынцыпу, напрыклад, у раздзеле “Навука” вылучана больш за 160 дасканалых даследаваных на Беларусі навуковых дысцыплін, згрупаваных у 17 тэматычных падраздзелах. Гэта яшчэ адно сведчанне грунтоўнай распрацаванасці рознагаліновай навуковай тэрміналогіі. У гэтым выданні з'явіліся новыя раздзелы “Рэспубліка Беларусь на міжнароднай арэне”, “Друк, тэлебачанне і радыёвяшчанне”, а таксама зручная і вельмі карысная “Храналагічная табліца найважнейшых дат з гісторыі Беларусі”. Багацце розных ілюстрацый арганічна дапаўняе і значна павышае навукова-папулярную вартасць другой універсальнай нацыянальнай энцыклапедыі, што сведчыць пра вялікі талент беларускай творчай інтэлігенцыі, якая здолела ўсебакова асвятліць высокі рознабаковы патэнцыял свайго народа, пераканаўча вызначыць і аб'ектыўна ацаніць месца беларусаў як самабытнай і самадастатковай нацыі сусветнага маштабу.

Пра стан беларускага грамадства, месца беларускай навукі, тэхнікі, культуры, мастацтва ў кантэксце еўрапейскай і сусветнай цывілізацыі сведчаць і шматлікія галіновыя энцыклапедыі, якія пачалі рэгулярна стварацца Галоўнай рэдакцыяй і выдавецтвам “Беларуская энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі. Адною з першых бы-

ла выдадзена ў 1984 – 1987 гг. “*Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі*” ў 5 тамах, якая стала незаменным навуковым даведнікам па тэарэтычных аспектах эстэтыкі, літаратура- і мастацтвазнаўстве, а таксама па канкрэтных пытаннях выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, архітэктуры, музыкі, харэаграфіі, тэатра, кіно, цырка, эстрады, тэле- і радыёмастацтва. Тут атрымалі сціслае асвятленне факты мовазнаўства, археалогіі, этнаграфіі, што маюць дачыненне да мастацтва.

Беларускае драматычнае, музычнае, ляльчанае мастацтва атрымала ўсебаковае асвятленне ў двухтомнай энцыклапедыі “*Тэатральная Беларусь*” (2002 – 2003), дзе больш за дзве тысячы артыкулаў характарызуюць сцэнічнае ўвасабленне гісторыі этнасу, ад народных вытокаў да сучаснай акадэмічнай нацыянальнай і сусветнай класікі. Змешчаны тут і творчыя біяграфіі акцёраў, дырыжораў, драматургаў, рэжысёраў, кампазітараў, мастакоў. Выданне багата ілюстраванае.

Намаганнямі беларускіх гісторыкаў створана шасцітомная (з 7 кніг) “*Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*” (1993 – 2003), у якой адлюстраваны шматвяковы шлях беларускага народа ад глыбокай даўніны да канца ХХ ст., ад першапачатковага засялення тэрыторыі з характарыстыкай усіх наступных змен дзяржаўна-адміністрацыйных межаў, гаспадарча-эканамічнага ўкладу, форм кіравання да нашых дзён. Шматлікія артыкулы прысвечаны гісторыка-археалагічным помнікам, культурна-этнаграфічным спадчыне, дзяржаўнай, рэгіянальнай, прыватнай сімволіцы, грашовым знакам. Каля 5 тыс. артыкулаў знаёмяць з біяграфічнымі звесткамі, заслугамі грамадскіх і культурных дзеячаў, для некаторых падаюцца нават поўныя радаводы. Разгорнутую характарыстыку атрымалі ваенныя і рэвалюцыйныя падзеі, што адбываліся на нашай зямлі і пры актыўным удзеле суайчыннікаў. Складальнікі змаглі паказаць і аб’ектыўна ацаніць той вялікі ўклад, які ўнеслі беларусы ў еўрапейскую і сусветную культуру.

Важныя і цікавыя гістарычныя звесткі чытач атрымае з энцыклапедыі “*Археалогія і нумізматыка Беларусі*” (1993), у якой сістэматызавана, з усебаковымі характарыстыкамі апісаны адкрыцці, зробленыя навукоўцамі за апошнія 250 гадоў. У іх ажывае тысячагадовая гісторыя беларускага народа, рэканструюваная на матэрыяле раскопак стаянак і паселішчаў каменнага і бронзавага вякоў, а таксама селішчаў і гарадзішчаў жалезнага веку, магільнікаў, капішчаў, архітэктурных збудаванняў розных часоў. Матэрыялы, змешчаныя ў 2384 артыкулах, пакладзены ў аснову вызначэння асноўных этапаў жыц-

ця беларускага этнасу, перыядызацыі нацыянальнай гісторыі.

Надзвычай пільнай і плённай застаецца ўвага беларускіх энцыклапедыстаў да беларускага дойлідства, у выніку чаго мы маем шэраг высокакваліфікавана складзеных даведнікаў, у прыватнасці такія энцыклапедычныя выданні, як “*Архітэктура Беларусі*” (1993), “*Архітэктура Беларусі*” (2005 – 2008). Пры знаёмстве з ілюстрацыямі да гэтых даведнікаў уражвае знешні выгляд, велічнасць архітэктурных помнікаў, паймаў мастэрску аздобленыя інтэр’еры з разнастайнымі скульптурнымі выявамі, жывапіснымі і графічнымі палотнамі. Напалеон Орда, Фердынанд Рушчыц, Язэп Драздовіч, Браніслаў Залескі, Юзаф Пешка і многія іншыя сваімі цэлымі альбомамі і адзіночнымі замалёўкамі захавалі на вякі віды-панарамы асобных збудаванняў, архітэктурна-паркавых і пейзажных ансамбляў, паводле якіх некаторыя паступова аднаўляюцца-рэстаўруюцца. І ўсё ж галоўнае ў энцыклапедыі – змест слоўнікавага артыкула, яго навуковасць, ахарактарызаваныя традыцыі мінулага, сучасны стан, напрамкі і перспектывы распрацоўкі праблемы для будучыні.

Серыю гістарычных даведнікаў арганічна дапаўняе двухтомная энцыклапедыя “*Вялікае княства Літоўскае*” (2006 – 2007), у якой асвятляецца перыяд ад пачатку XIII ст., калі пачалі з’яўляцца першыя гэндэнцыі аб’яднання славянскіх і балцкіх народаў у адзіную дзяржаўную і культурную супольнасць, да канца XVIII ст., калі адбыўся трэці падзел Рэчы Паспалітай. Паводле зместу гэта ўніверсальная энцыклапедыя акрэсленага перыяду, паколькі тут падаюцца разнастайныя звесткі, у тым ліку пра адміністрацыйнае ўладкаванне, гаспадарчыя заняткі, культурнае жыццё, пра ўзаемаадносіны з суседнімі краінамі, акрэсліваецца роля дзяржаўных, палітычных, рэлігійных дзеячаў у гэтых працэсах.

Шчодрым на энцыклапедычныя выданні стаў пачатак ХХІ ст.: за 2005 – 2008 гг. выдадзены 7 аб’ёмістых тамоў энцыклапедыі “*Рэспубліка Беларусь*”, у якой сістэматызавана падаецца інфармацыя па ўсіх сферах жыцця нашай краіны. Адначасова стваралася шматтомная энцыклапедыя “*Гарады і вёскі Беларусі*” (2005 – 2008), дзе ў форме кароткіх гістарычных нарысаў зафіксаваны звесткі пра ўсе населеныя пункты краіны ад самай малой вёсачкі да буйных прамысловых і адміністрацыйных цэнтраў. Гэтым выданням папярэднічаў аднамавы даведнік “*Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны*” (2004).

Беларусы адны з першых ініцыявалі і ажыццявілі грандыёзнае выданне са 180 гісторыка-дакументальных хронік, прысвечаных усім раё-

нам і буйным гарадам краіны пад агульнай назвай “Памяць”, у іх значную частку займаюць матэрыялы ўспаміны пра актыўных удзельнікаў гістарычных падзей.

Творча-мастацкі патэнцыял беларускай нацыі ўсебакова раскрываюць адпаведныя галіновыя энцыклапедыі. Разгорнутыя біяграфіі амаль 1100 пісьменнікаў змешчаны ў шасцітомным выданні “*Беларускія пісьменнікі. Біябібліяграфічны слоўнік*” (1992 – 1995), дзе ў артыкулах пададзены звесткі пра аўтарскія зборы твораў, іх кніжныя выданні, асобныя публікацыі ў перыёдыцы, а таксама ўлічаны пераклады твораў на іншыя мовы, надрукаваныя рэцэнзіі. Гэтая энцыклапедыя асвятляе амаль тысячагадовую літаратурна-пісьмовую творчасць мастакоў слова беларускай зямлі, якія пісалі не толькі на беларускай, але і на стараславянскай, лацінскай, польскай мовах.

Поўнае ўяўленне пра стан і развіццё грамадска-палітычнай, філасофскай і навуковай думкі дапамагаюць стварыць змешчаныя ў другім выданні энцыклапедычнага даведніка “*Асветнікі зямлі Беларускай*” (2001) амаль 750 падрабязных творчых біяграфій нашых папярэднікаў, жыццё якіх прыпала на X – пачатак XX ст. Гэта грамадска-палітычныя і рэлігійныя дзеячы, прадстаўнікі розных навуковых напрамкаў і відаў мастацтва, вынаходнікі, выдаўцы, бібліятэкары, падарожнікі і краязнаўцы, актыўныя ўдзельнікі вызваленчага руху, чыёй самаадда-

най працай ствараўся аўтарытэт народа, краіны ў еўрапейскай супольнасці і тым самым закладваўся інтэлектуальны патэнцыял суверэннай дзяржавы.

Кожнае энцыклапедычнае выданне – гэта найбагацейшая і надзейная скарбніца духоўнай і матэрыяльнай культуры народа, захавальніца яго шматвяковага жыццёвага вопыту і нацыянальных традыцый, адзін з самых доказных і пераканаўчых сродкаў самаідэнтыфікацыі народа ў сучасным свеце. Культуралагічная спадчына павінна стаць падмуркам адукацыйнай сістэмы і гуманітарнай падрыхтоўкі спецыялістаў ва ўсіх навучальных установах краіны. Энцыклапедычныя даведнікі павінны стаяць у кожнай чытальнай зале бібліятэкі для свабоднага доступу, у кожнай дзяржаўнай установе не як элемент прэстыжнага інтэр’ера, а як атрыбут духоўнай культуры і адзін са сродкаў яе пастаяннага павышэння і узвышэння, як напамінак-узор, да якога абавязаны імкнуцца кожны супрацоўнік. Настойлівая рэклама такіх выданняў – святы абавязак сродкаў масавай інфармацыі, бо няведанне культуралагічнай спадчыны, абьякавыя адносіны да яе – гэта сіндром нацыянальнага імунадэфіцыту ў грамадстве.

Вольга ГУЛІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук,
Мікалай ГУЛІЦКІ,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2009 г. КАСТРЫЧНІК

1 кастрычніка – 65 гадоў з дня адкрыцця Брэсцкага тэатра драмы і музыкі

2 кастрычніка – 190 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Незабытоўскага (1819 – 1849), беларускага і польскага пісьменніка, гісторыка, філосафа

3 кастрычніка – 75 гадоў з дня нараджэння Алега Пятрова (1934 – 1998), графіка

4 кастрычніка – 260 гадоў з дня нараджэння Францішка Князьніна (1749 або 1750 – 1807), польскамоўнага паэта, драматурга, перакладчыка

80 гадоў з дня нараджэння Станіслава Цярохіна, этнографа, гісторыка

5 кастрычніка – 125 гадоў з дня нараджэння Францішка Грынкевіча (1884 – 1933), культурнага і рэлігійнага дзеяча

105 гадоў з дня нараджэння Майсея Сокала (1904 – 1975), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Пятра Крохалева (1919 – 1997), жывапісца, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

7 кастрычніка – 75 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Гайдукі (1934 – 2005), кінааператара, рэжысёра

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ткачэнкі, акцёра, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Халіпа, тэатразнаўцы і мастацтвазнаўцы, драматурга, прэзаіка, публіцыста

8 кастрычніка – 70 гадоў з дня нараджэння Сяргея Асокава, жывапісца, мастака па тканіне

10 кастрычніка – 75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Варвашэвіча (1934 – 2001), рэжысёра, заслужанага работніка культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Іны Дашкоўскай (1939 – 1982), актрысы

11 кастрычніка – 100 гадоў з дня нараджэння Зінаіды Бандарынай (1909 – 1959), прэзаіка, паэта, культурнага дзеяча

75 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Крупскага, жывапісца

13 кастрычніка – 110 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Жыркевіча (1899 – 1984), мовазнаўцы, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Курдзіна (1899 – 1937), драматурга, паэта

14 кастрычніка – 110 гадоў з дня нараджэння Адама Бабарэкі (1899 – 1938), прэзаіка, паэта, крытыка